Migracijske teme 7(1991) 3-4:319-334

Pregledni rad
UDK 323.15(497.13=30)(091)

Vladimir Geiger

Primljeno: 28.12.1991.

NIJEMCI U HRVATSKOJ

SAŽETAK

Rad donosi najosnovnije podatke o prisutnosti Nijemaca na europskom jugoistoku, od razdoblja antike, preko srednjeg vijeka, do najnovijeg vremena. Autor se temeljitije bavi poviješću i sudbinom Nijemaca na južnoslavenskim prostorima, od vremena naseljavanja (u 18. i 19. stoljeću) do njihova egzodusa u prvim poratnim godinama.S obzirom na ograničenje temom i prostorom, uglavnom su obrađeni problemi sudbine Nijemaca u hrvatskim krajevima (u današnjim granicama Hrvatske). Autor se nije bavio poviješću Nijemaca u ostalim dijelovima bivše Jugoslavije kao ni europskog jugoistoka, gdje su Nijemci živjeli (ukoliko to nije bilo neophodno).Uvažavajući povijesne, političke, kulturološke, jezične i druge pretpostavke, cilj ovog rada bio je prvenstveno prikazati način, vrijeme i uzroke naseljavanja Nijemaca na naše prostore. Naročito je bilo zanimljivo pratiti oblikovanje ove etničke zajednice, njihov život i prožimanje međusobnih utjecaja s ostalim narodima na jugoistoku, te konačno, kako onih nekoliko tisuća Nijemaca koji danas žive na našim prostorima, nakon svega što se u poraću dogodilo traže svoj identitet i načine na koji ga ostvariti.

I.

Njemačke koloniste i njihove potomke domaći je slavenski živalj nazivao Švabama (Schwaben), a mnogi od njih, kao i brojni njemački autori, koriste također taj naziv, pa skupinu njemačkih kolonista na jugoistoku nazivaju Podunavskim Švabama - Donauschwaben. Izraz je stvoren nakon prvoga svjetskog rata kao kolektivan naziv za Nijemce u prijašnjoj Ugarskoj, napose u Bačkoj, Banatu, Slavoniji i Srijemu. I hrvatski narod Nijemce obično naziva Švabama. Taj naziv nije neopravdan. Francuzi sve Nijemce zovu Alemanima, a Njemačku Alemanijom, iz jednostavnog razloga što se njemačko alemansko pleme u Alzasu i Švicarskoj nalazi u njihovu neposrednom susjedstvu. Ovome treba dodati da i u Finskoj iz istog razloga sve Nijemce zovu Saksoncima. Hrvati su isto tako ime švapskog plemena, čiji mu je jedan dio najbliži od svih Nijemaca, prenijeli na čitav njemački narod. Švabe u Njemačkoj, međutim, samo su jedno od povijesnih germanskih plemena. Naseljeni su na zapadu Bavarske i u velikom dijelu Würtemberga, dakle na jugozapadu sadašnje Njemačke. Iz Švapske potječe samo manji dio naših doseljenika, a znatno više iz Bavarske, Sudeta, Hessena, Pfalza te Lotaringije i Saara. Stoga se tajna njihova ovdašnjeg naziva može možda objasniti i time što je među došljacima na početku kolonizacije bilo relativno puno Švaba. Na južnoslavenskim prostorima etnik Švabo (Švaba), napose među srpskim pučanstvom bio je podrugljiv, pejorativan naziv za Nijemce.

Njemački autori Podunavske Švabe smatraju "novim njemačkim plemenom". Nova narodna tvorevina, nastala stapanjem sunarodnjaka iz različitih krajeva Njemačke, a generacijama pod utjecajem drugih naroda iz svoje okoline, stekla je niz novih etničkih obilježja... Nijemci iz Reicha nazivali su svoje sunarodnjake, koji su rođeni i žive u nekoj zemlji izvan Njemačke i Folksdojčerima (Volksdeutscher). Ovaj je naziv također vrlo raširen. U poratnim vremenima s obzirom na duhovnu klimu i izrazite antinjemačke stavove, i ovaj naziv dobiva izrazito negativno značenje.

Uza sva ova imena, kako su ih nazivali, kako su nazivali sami sebe i kako su ih označavali u literaturi, historiografskoj i publicističkoj, potomci njemačkih kolonista na našim prostorima deklariraju se na popisima stanovništva i nazivaju sami sebe Nijemcima, odnosno Austrijancima, prema tome smatraju sebe pripadnicima njemačkoga ili austrijskog naroda.

II.

Od tragova rane prisutnosti Germana i njima srodnih naroda na današnjem Balkanu ostale su tek krhotine. Taj prostor, a posebno Panonija, od najdublje su prošlosti svojevrsno odmorište naroda, među kojima i germanskih plemena, na njihovim povijesnim selidbama. Ipak, zbog nekih je razloga u Panoniju bilo mnogo lakše doći nego u njoj opstati. Germanska, odnosno njemačka prisutnost u istočnoj i jugoistočnoj Europi redovito je uvjetovana migracijskim kretanjima viška stanovništva u matičnim zemljama, kako onih zabilježenih u kasnoj antici, preko onih u srednjem vijeku do najnovijeg doba. Znatnije grupacije stanovništva njemačkog podrijetla zabilježene su već u 13. i 14. stoljeću na područjima Galicije, Bukovine i Transilvanije. Na južnoslavenskim prostorima najstarija njemačka skupina jest ona iz 14. stoljeća u Kočevju, a bilo je i manjih skupina Nijemaca trgovaca i obrtnika po gradovima, te na područjima srednjovjekovnih rudnika (gotovo isključivo Sasi) (22; 1: 11-81).

Važniji su germanski kolonizacijski valovi u 18. i 19. stolujeću, na području istočne Europe (Rusija, Galicija, Besarabija, Ukrajina), i jugoistočne Europe. Pri tome ne treba zaboraviti da je najveći dio tih zemalja bio pod Austro-Ugarskom. Očito je da je i njemačko naseljavanje Podunavlja bilo motivirano ponajprije gospodarskim razlozima. Ono se odigralo u epohi kolonizacije na starom kontinentu. Sele se, dakako, i drugi narodi (1; 7: vidi i tamo navedenu literaturu). Ubrzo nakon protjerivanja Turaka iz Ugarske, naseljavaju se Nijemci duž Dunava. Rat protiv Turske uvelike je opustošio krajeve južne Ugarske, te je trebalo nadoknaditi gubitke u ljudstvu kolonizacijama većeg razmjera. I strateški su razlozi nalagali da Nijemci što prije stvore privrednu podlogu za vođenje daljnjih ratova protiv Turske i za prodiranje Austrije preko Balkana na istok. Svim sredstvima propagande, trebalo je domamiti koloniste. Vlada je pozivala koloniste iz gotovo svih zemalja Carstva. Posebni komisari skupljali su koloniste u Ulmu, Passauu i Beču. Glavnina je došla iz Würtemberga, Badena, Hessena, Pfalza, Alzasa i Lotaringije (7: 7; 2:12).

Nasuprot legendama i mitovina, kolonizacija je ne samo za ljude nego i za državu bila težak, skup i mukotrpan projekt. Početkom 18. stoljeća, naime, njemačke su se pokrajine tek oporavile od drastičnog gubitka stanovništva koji se zbio 150 godina prije, tijekom čuvenoga tridesetogodišnjeg rata.

U Carskoj komori u Beču još potkraj 17. stoljeća biva završen i prvi državni projekt kolonizacije. Njegova će realizacija, međutim, početi tek dvadesetak godina kasnije, kad su se prilike na jugoistočnoj granici donekle stabilizirale. Novi privatni posjednici to nisu čekali i oni se mogu smatrati prvim organizatorima nastanjivanja njemačkih seljaka na to područje. S druge strane, unatoč protjerivanju Turaka preko Dunava i Save, jugoistok Carstva nije u vrijeme objavljivanja carskog patenta o naseljavanju bio još u vojničkom smislu stabilan. Stoga su prve skupine kolonista u južnoslavenske krajeve stigle u Pančevo tek zime 1716/17, dakle gotovo dva desetljeća nakon objavljivanja patenta (7: 7-8). Prvo masovno naseljavanje u južnoslavenske zemlje država je organizirala još kasnije.

Kolonizacijski su valovi slijedili u tri uzastopna razdoblja. Prvi val 1722-1727. pada u vrijeme feldmaršala grofa Mercya, koji je naselio najprije njemačke obrtnike, kasnije većinom seljake, njih oko 10.000, u 57 naseobina. Drugi val zbio se 1768-1771, za vladavine Marije Terezije: zahvatio je oko 5.000 obitelji koje su naselile 50 novih mjesta i ojačale 30 naseobina, gdje već bijahu njemački kolonisti. Treći val za Josipa II, usmjerio se 1784-1787. pored Banata također u Bačku, gdje se naselilo 3.500 njemačkih obitelji katoličke i protestantske vjeroispovijesti. Za Josipove vladavine prvi je put ukinuta i zabrana naseljavanja protestanata. Ona je, međutim, kao i sav Josipov program liberalnih reformi bio kratka vijeka. Zbog žestokog otpora ukinuo ju je sam car neposredno prije svoje smrti (2: 12; 7: 37). Međutim, nisu se naseljavali samo Nijemci, nego i Srbi, Mađari, Rumunji, manje skupine Bugara, Hrvata, Slovaka, Čeha i nešto Talijana, Španjolaca i Francuza.

U Banatu, Bačkoj i Baranji, na području koje je do raspada Austro-Ugarske bilo u sklopu ugarskog dijela Monarhije, Nijemci su bili najbrojnija skupina južnoslavenskih Nijemaca. U Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu njemačke su naseobine bile mnogo rjeđe raspoređene.

Doseljavanje Nijemaca u Hrvatsku ide dosta daleko u prošlost - nekoliko stotina godina unazad. Najstarije njemačko naselje u Hrvatskoj bilo je u Varaždinu. To se naselje spominje već godine 1209. No, potom 1231, spominju se i neka druga naselja u istočnom dijelu Slavonije. Te je, naime, godine Koloman, vojvoda slavonski *hospitibus juxta castrum Walkow commorantibus* (a bijahu to Nijemci, Sasi i Mađari) podijelio razne povlastice. U isto vrijeme, ili možda nešto prije, naselili su se Nijemci i u Viroviticu, Petrinju, Samobor, Zagreb, Križevce, Koprivnicu... Kasnijeg je datuma naseljavanje Nijemaca u grad Karlovac, kojeg 1579-1581. radi zaštite od Turaka podiže nadvojvoda Karlo. Svrha doseljavanja Nijemaca u naše krajeve bijaše različita: nekamo dođoše kao vojnici, drugamo opet za poslom, kao obrtnici, drugdje bijahu činovnici, učitelji i slično. Pravo podrijetlo ovih njemačkih naseljenika nije moguće ustanoviti. Obično dolaze pod imenom Sasa (Sachsen), ali je više nego sigurno da ih je bilo i iz drugih krajeva prostrane carevine njemačkoga jezičnog područja. I što se broja ovih njemačkih doseljenika tiče, ne zna se mnogo, već jedino da su bili ograničeni na gradove (11: 12).

Važnije od ovog prvog doseljavanja Nijemaca u naše krajeve, svakako je drugo doseljavanje, počeci kojeg padaju u doba oslobođenja austrijskih zemalja ispod turskog jarma. Razlog naseljavanju valja tražiti u tome, što se, s jedne strane, ukazala potreba oslobođene, ali opustošene krajeve naseliti s novim življem, a s druge, valjalo je granicu ponovno učvrstiti i osigurati protiv eventualnih novih turskih provala.

U 18. i početkom 19. stoljeća Nijemce su u te krajeve naseljavali gotovo isključivo feudalci. Glavnina njemačkih doseljenika došla je tek u drugoj polovici 19. stoljeća, uglav-

nom iz kolonizacijskih područja Banata, Bačke i Baranje. Ratovi su za Slavoniju značili poprište krvavih borbi, paljenja, razaranja i pustošenja i austrijske i turske vojske. Tako su krajem 17. stoljeća mnoga naselja nestala, većina je gradova razrušena, a dolaskom turske vojske povuklo se i muslimansko stanovništvo preko Save i Dunava (27). No, zamišljeno djelo pravoga sustavnog naseljavanja moglo se provoditi tek po dovršenom sedmogodišnjem ratu za Marije Terezije i sina joj Josipa. Naročito je ovaj potonji u tome nastojao jer je naseljavanje Nijemaca u doljnje, slavenske dijelove Monarhije imalo poslužiti njegovu centralističko-germanizatorskom nastojanju. No i privatni zemljoposjednici išli su za tim da dobiju njemačke doseljenike, poznate kao dobre i marljive radnike (11: 24).

U Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu njemačke su naseobine bile rjeđe raspoređene. Većina ih je u istočnom dijelu Srijema bila oko Zemuna, Nove Pazove i Inđije, u zapadnom dijelu oko Rume i Srijemske Mitrovice; u Slavoniji oko Osijeka, Vinkovaca, Vukovara, a manja naselja bijahu u široj okolici Đakova, Požege, Garešnice, Daruvara i Virovitice. U Hrvatskoj je veća skupina Nijemaca živjela još samo u Zagrebu. Nije naodmet navesti da je i u Dalmaciji, a pogotovo u Istri, živio stanovit broj Nijemaca, koje dovedoše ovamo bilo njihova razna obrtnička zanimanja, bilo da ih je austrijska vlada, pod čiju su upravu spadale ove pokrajine, poslala kao razne upravne činovnike (2: 13; 11:39). Uglavnom su živjeli u gradovima.

U većem broju počeše se, dakle, Nijemci seliti u Hrvatsku, Slavoniju i Srijem, kad je Austrija na donjem Dunavu, Dravi i Savi uhvatila čvrst korijen. Kada je godine 1784. car Josip počeo naseljavati Nijemce u Ugarskoj, poče njihovo naseljavanje i u Hrvatskoj i Slavoniji. Kao naselja bila su tada mjesta Ruma, Požega i Varaždin. Ugarska dvorska komora godine 1784. ustanovila je, dapače, i točne uvjete naseljavanja, bilo državnog bilo privatnog. U Josipovo vrijeme, osim novih naselja u Bačkoj nastaju i njemačka naselja u Hrvatskoj u Požeškoj kotlini, kod Virovitice, te Rudo kraj Zagreba. U Požeškoj županiji nastala je već slijedećih godina i jedna seoska kolonija Kutjevo (1786/87) od 72 kolonista, pa malo zatim Kula ili Josefsfeld (11: 24). Kolonisti su se u 18. stoljeću na području današnje Vojvodine uglavnom nastanjivali u odvojena, nacionalno homogena sela. U Slavoniji, koja je pretežno naseljavana u drugoj polovici 19. stoljeća iz Njemačke, ali i iz Vojvodine, mnogo su češća etnički mješana sela. Njemački doseljenici, prispjeli iz raznih njemačkih zemalja, nisu imali ni svijesti o zajedničkoj pripadnosti, ni izgrađene narodne i političke svijesti. Najviše ih je sjedinjavalo jezičko i kulturno (kod protestanata i vjersko) razlikovanje od naroda s kojim su živjeli u susjedstvu.

I u Vojnoj krajini Slavonije i Hrvatske, našlo je nijemstvo svagdje osobit prijem. Početkom 19. stoljeća nalazimo u Zemunu, Srijemskim Karlovcima, Mitrovici, Vinkovcima i Novoj Gradiški njemačke osnovne (normalne) škole - dokaz, dakle, da su Nijemci stanovali razasuti po cijeloj Vojnoj Krajini. Tvrđave u većim mjestima pošle su još i dalje, te i svoju okolicu napučuju njemačkim elementom (11: 25).

Preseljavanjem Nijemaca iz Bačke i Banata nastadoše u to doba u Slavoniji nove njemačke kolonije. I idućih godina došli su mnogi iseljenici iz Würtemberga i područja Rajne, tako da su nastala i kasnije mnoga naselja (Đakovo, Brod, Vinkovci, Neudorf...). Svaka od tih seljenih porodica dobila bi zajama i desetogodišnji oprost od poreza, daća i vršenja vojne službe. Razvitku njemačkih kolonija u Hrvatskoj smetao je donekle nesiguran položaj protestanata. To je, međutim, potrajalo samo kratko vrijeme, jer Protestantskim patentom 1859. protegnuta je sloboda vjeroispovijesti i na Hrvatsku i Slavoniju, pa je pro-

testantima bilo omogućeno podizanje svojih vjerskih općina. To je opet počelo mamiti Nijemce u naše krajeve. Mnogi veleposjednici naseljuju Nijemce na svoja dobra uz odštetu radne snage. Tako nastadoše u trima slavonskim županijama od godine 1859. mnoga njemačka naselja (*isto*). Proces kolonizacije Nijemaca nastavljao se zahvaćajući sve više plodnu zemlju Slavonije. Vrhunac je postignut oko godine 1900. Krajem 19. stoljeća useljavanje Nijemaca jenjava, ali i dalje traje. Početkom 20. stoljeća stabilizira se na stanju koje se održalo sve do drugoga svjetskog rata.

Ulazak Nijemaca i predstavnika drugih nacionalnosti u nekoć čista hrvatska naselja, počelo se brzo zapažati u razvoju gradova i sela. Doseljenici bili su sposobni i marljivi ljudi. Svim snagama odali su se radu i stvaranju što povoljnijih uvjeta za život. Sama promjena postojbine, prirodne i socijalne sredine, poticala je njihovu energiju i volju na stvaranje nove egzistencije. Tome treba dodati i njihovu trezvenost, skromnost, jednostavnost u odijevanju, naročito kod žena. Novi doseljenici, bili oni obrtnici, trgovci ili poljoprivrednici, dobrim gospodarenjem razvijaju se u male gazde, postajući tako nova pokretačka snaga u sveukupnom napretku sela i gradova. Zanimljivo je mišljenje da je prenošenje modernih, na primjer tehnoloških novina, bio manje važan doprinos napretku naših krajeva. Najvažniju su ulogu njemački kolonisti odigrali u uspostavljanju i širenju novoga radnog duha i odnosa prema radu, prikladnog ranokapitalističkoj društvenoj i gospodarskoj strukturi. Na to ukazuje raširena predodžba našeg svijeta o Nijemcima kao izrazito radišnom, točnom i efikasnom narodu, ali i neke općepoznate povijesne činjenice, kao i sačuvani zapisi kolonista. Naime, svijest o toj prosvjetiteljskoj ulozi bila je proširena i među samim kolonistima.

Njemački su kolonisti i austrijska vojska tako od samog početka davali presudno obilježje privrednome ali i kulturnom životu gradova, a svoje vodeće položaje u svim vidovima društvenog života sačuvali su sve do početka 20. stoljeća. Tako je, mada nam se to danas čini neshvatljivim, Osijek, odnosno tadašnji Essek ili Essegg, ipak bio "najstariji njemački grad na jugoistoku" u cijelom 18. i 19. stoljeću. To se ne odnosi samo na germansku supremaciju u političkom, privrednom i kulturnom životu, nego čak i na brojčanu zastupljenost ove etničke grupe (14: 6). Radi se, naravno, o pravom konglomeratu naroda, karakterističnom za Austro-Ugarsku Monarhiju, ali ipak s primjetnom dominacijom njemačkog elementa. Ne samo zbog germanizatorske politike Carevine, već i zbog praktičnih potreba svakodnevne komunikacije, njemački je jezik, općenito, postao nezaobilazno sredstvo uzajamnog povezivanja različitih narodnosti zastupljenih u gradovima. Za poslovni svijet i više društvene krugove upotreba njemačkog jezika bila je i pitanje ugleda i prestiža, pa su se njime služili ne samo u poslovnim kontaktima već i u drugim sferama javnoga i privatnog života (12: 8-9). U predominaciji njemačke kulture, u običajima i odlikama drugih naroda, napose u gradovima, treba gledati sadržajnu i inspirativnu podlogu za širenje i bogaćenje nacionalne hrvatske kulture na kraju 19. i početkom 20. stoljeća. Valja odmah reći da su povijesničari u ocjenama ovog vremena tuđinske vlasti u Hrvatskoj i Slavoniji bili odviše kruti i odviše pod utjecajem poslijeratnih antinjemačkih stavova. Dosad se obično isticalo kako je germanizacija onemogućavala rast autohtone nacionalne kulture, ali se posve gubilo iz vida da je upravo ta viša kultura istovremeno morala djelovati stimulativno na razvitak nacionalne kulture. Među njemačkim doseljenicima u ovim krajevima bilo je i mnogo onih koji su slijedom generacija prigrlili novi životni prostor kao svoj jedini zavičaj, prihvatili narod u kojemu su se našli i njegov jezik. Boljeg obrazovanja i širih vidokruga preuzimali su često i prosvjetiteljsku ulogu u hrvatskom

narodu, želeći ga kulturno unaprijediti, pa čak pomoći i njegovoj nacionalnoj emancipaciji. Krajem 19. stoljeća dragovoljna kroatizacija i postupna asimilacija njemačkog življa bila je vrlo raširena, napose u gradovima (14: 6, 13-15). Tako je, što je vrlo indikativno, već godine 1795. Franz Koring u Zagrebu napisao hrvatsku gramatiku za Nijemce (10: 4-6). U predgovoru ističe da se nekoliko zadnjih godina u Hrvatskoj nalazi toliko Nijemaca da je izdavanje ovakve gramatike neophodno. No, ni proces pohrvaćivanja njemačkih obitelji ne treba, naravno, apsolutizirati, ali ga treba jednom prihvatiti za jednako neospornu činjenicu, kao što je bila i germanizacija.

Naravno, Nijemci su međusobno i u krugu svojih obitelji govorili samo njemački. I u novoj sredini Nijemci su ostali privrženi jedni drugima. Dugo vremena održavali su iste običaje i način života krajeva iz kojih su dolazili. Gotovo dva stoljeća od početka naseljavanja, oni su vrlo uspješno čuvali svoj jezik i svijest o svom narodnom biću i njegovali običaje i razvijali svoju kulturu, neovisno o tome jesu li živjeli u gradu ili na selu. Zajednički život domaćega i stranog življa u Hrvatskoj i Slavoniji bio je izuzetno složen i zato ga treba promatrati u svim njegovim komponentama, uvažavajući sve argumente. Njihova prisutnost, u gradu i selu, bila je starosjediocima stalan poticaj. Starosjedioci su počeli shvaćati da put k boljim vremenima moraju ostvariti vlastitim radom i upornošću. Trudili su se da kraj svojih novih susjeda žive sve ravnopravnije. Čuvali su svoje starinske običaje, govor i pjesmu, a posebno, na selu, narodnu nošnju. Nijemci su se ponašali slično. Mnogi od novonaseljenih Nijemaca nisu poznavali naš jezik, a poneki nisu ni pokazivali želju da ga nauče. Nijemci su dobro čuvali svoju etničku čistoću, ženili su se i udavali uglavnom u krugu svoje narodnosti. U rijetkim mješovitim brakovima djeca su najčešće odgajana kao Nijemci. Svaka od doseljenih narodnosti zadržala je svoju nošnju. Nošnje različitih nacija naročito su sajmovima davale posebnu sliku. Kako po nošnjama, tako i po kućama odmah se prepoznavalo koje je narodnosti domaćin. Nacionalna šarollikost, međutim, nije bila prepreka dobroj suradnji na različitim poljima. Kao što mnoge običaje Nijemci prenose na starosjedioce, tako i ovi utječu na mnoge vidove života doseljenih Nijemaca.

Svi sukobi i žrtve i domaćeg življa i kolonista danas se iskazuju kao povijesna cijena civilizacijskog skoka toga područja. Nakon Austro-Ugarske nagodbe 1867, njemačka je etnička grupa, kao ustalom i sve ostale u ugarskoj polovici Monarhije, isporučena na milost i nemilost mađarskom nacionalizmu. U tim teškim iskušenjima podunavski su Švabe ostale bez efikasne podrške oslabljenog cara, ali i mlade njemačke države. I u Hrvatskoj, koja je krajnjim naporom duga stoljeća branila svoj uz velike teškoće očuvan državnopravni status, švapska je manjina u drugoj polovici 19. stoljeća bila izvrgnuta pritisku nacionalizma. Ipak, o prisilnoj se asimilaciji, poput one u Mađarskoj, ne može govoriti. Naprotiv, značajan je udio njemačke intelektualne elite u svekolikom razvitku zemlje ubrzo otklonio ta trvenja, pa je Hrvatska u tim vremenima zabilježila najveće povećanje njemačkog stanovništva u Monarhiji. Postupno sazrijeva i ideja o nacionalnom organiziranju Švaba, te 1910. godine bude zatraženo, a 1913. i odobreno osnivanje "Saveza Nijemaca u Hrvatskoj i Slavoniji" (Bundes der Deutschen in Kroatien und Slawonien) sa sjedištem u Rumi (15: 103-112).Izbijanje prvoga svjetskog rata presjeklo je to zakašnjelo organiziranje švapske etničke skupine u Hrvatskoj, a njegov ishod vratio je na sam početak pitanja položaja te manjine u novim državama. Raspadom Austro-Ugarske pripadnici njemačke manjine na području novoosnovane Kraljevine SHS našli su se u sasvim novom položaju. Podunavski Švabe, morali su se naime pomiriti s podjelom svoje nacionalne skupine. Mirovni skup postupao je pragmatično, to je za podunavske Švabe značilo degradaciju iz

statusa dominirajućeg naroda u Monarhiji u status nacionalnih manjina u novim državama (Mađarskoj, Rumunjskoj, Jugoslaviji). Doduše, velike su sile novosnovanim državama nametnule obvezu zaštite prava manjina, ali to je za Švabe mogla biti slaba utjeha.

Nijemci su nakon sloma Austro-Ugarske bili izloženi pritiskuk javnosti, uključujući i bojkot, što je dovelo do masovnog iseljavanja. Najveći pad, zabilježen je na području Bosne i Hercegovine, a osobito u Sloveniji. Ta su područja pripadala neposredno pod austrijsku državnu upravu, pa su se svi čiji je boravak bio vezan uz postojanje austrijskih državnih organa, poslije rata vratili u domovinu. U međuratnom razdoblju naglo je opala stopa rasta njemačkog stanovništva u Jugoslaviji. Osim toga računa se da je u prekomorske zemlje otišao znatan broj Švaba. Jugoslavenski su Nijemci prije drugoga svjetskog rata bili mahom okupljeni u Kulturbundu (Schwäbisch-Deutscher Kulturbund), kako se nazivao "Švapsko-njemački kulturni savez", udruženje za očuvanje i širenje njemačke kulture (2:32 i dalje; 16). Od svog osnivanja godine 1920. u Novom Sadu, koji se razvija u izrazito središte djelovanja njemačke skupine u Jugoslaviji, pa do 1941. to je udruženje prošlo razne faze razvoja. Bilo je, između ostalog, nekoliko puta zabranjivano i obnavljano, ovisno o politici koju su prema nacionalnim manjinama vodile pojedine jugoslavenske vlade. Organizacija u svom programu, inače, predviđa djelatnosti na očuvanju i razvitku nacionalnog identiteta kao što su osnivanje knjižnica, ustanova za narodno obrazovanje, organiziranje predavanja i kulturnih priredaba, obrazovanje nastavnika i svećenika za rad s njemačkom manjinom, zatim unapređenje socijalne sigurnosti i ustanova koje će pomoći gospodarski napredak skupine. Jedna od najmarkantnijih ličnosti njemačke skupine u međuratnom razdoblju dr. Stefan Kraft osniva 1922. središnju poljoprivrednu zadrugu pod nazivom "Agraria", koja će imati neprocjenljivo značenje za ubrzani gospodarski napredak švapskog stanovništva i iz koje će se kasnije razviti niz drugih specijaliziranih organizacija (2:26-29;3). Zanimanje građana bilo je više nego zadovoljavajuće.

Od prvog dana, međutim, nova je država pokazala pravu narav svoje politike prema manjinama. Ta se politika temeljila na želji da se omogući nesmetani etnički razvitak, već je nizom iznuđenih ustupaka čiji su opseg i trajnost određivali interesi države ili vladajuće političke grupe samo naizgled i formalno one sadržajem ispunjavale preuzete obveze. Tako je Nijemcima i Mađarima onemogućeno sudjelovanje na prvim poslijeratnim izborima, za Ustavotvornu skupštinu, jer su po mirovnim ugovorima do ljeta 1922. imali pravo da se presele u Austriju ili Mađarsku, pa je vlada smatrala da im je u tom razdoblju dopušteno oduzeti politička prava. Osim toga, njemački bezemljaši bili su gotovo potpuno isključeni iz dodjele zemlje u agrarnoj reformi. Posjede su dobivali pretežno dobrovoljci i drugi srpski ratnici, te je time etnička karta Vojvodine i istočne Slavonije znatno promijenjena u korist slavenskog življa, posebno Srba. Među Švabama bilo je, doduše, malo veleposjednika, tako da je udio njihove zemlje u ukupnom fondu oduzete zemlje bio relativno mali. I porezna je politika na prikriven način bila usmjerena protiv pripadnika njemačke manjine (17;6). U ljeto 1922. donesena je odluka o podržavljenju školstva. Njemačke su škole posvuda ukinute, a manjinski razredi smjeli su se osnovati samo gdje je bilo najmanje 30 učenika. Nije se priznavala izjava o etničkoj pripadnosti, već su vlasti ispitivale porijeklo učenika tri generacije unatrag... (2:38-41; 16:185-198) Istu su sudbinu imale i ostale manjine. Nezadovoljavajuće stanje u školstvu trajalo je sve do ukidanja Aleksandrove diktature 1931. Tada je djelovanjem takozvane Školske zaklade za Nijemce u Jugoslaviji, a zbog vladina gospodarskog interesa za dobre odnose s Njemačkom državom otvoren prostor za ubrzanu obnovu manjinskog školstva te skupine (25). Njemačko-jugo-

slavenska trgovina naglo raste, jer se radi i o obostranom interesu. Njemačka je etnička grupa i u novoj državi iskazala svoju natprosječnu produktivnost. Pri tome je vrlo značajnu ulogu odigrala "Agraria", a i naglo povećanje trgovine s Njemačkom (30:237). Otprilike polovinu poljoprivrednog stanovništva činili su bezemljaši i seoska sirotinja. Dodaju li se tome nadničari, sluge i industrijsko radništvo, proizlazi da je gotovo dvije trećine njemačke populacije živjelo pri dnu društvene ljestvice. Ipak, nije bez osnova uobičajena predodžba o Švabama kao imućnim ljudima. Više podataka ukazuje na to da su oni u usporedbi sa svojim slavenskim susjedima bili u prosjeku znatno bogatiji. Neosporna je bila njihova tadašnja ekonomska snaga. Iako su jugoslavenski Nijemci smatrani pravim ekonomskim čudotvorcima, pogotovo u usporedbi sa slavenskim stanovništvom, među njima je bilo izrazito malo intelektualaca. To govori i o njihovu pomanjkanju interesa za politiku i kulturu, što je olakšavalo ideološku indoktrinaciju.

Stranka Nijemaca u Kraljevini SHS ("Partei der Deutschen im Königreiche SHS") (16:206-254; 2:35-38) osnovana je 1922, praktično čim su njemačkoj i mađarskoj manjini po isteku roka opcije vraćena politička prava. Najveći uspjeh stranke u njezinu kratkotrajnom životu (zabranjena je uvođenjem šestojanuarske diktature 1929, a nije obnovljena po ukidanju diktature, jer oktroirani ustav iz 1932. nije dopuštao nacionalno političko organiziranje) bilo je ulazak osmorice švapskih poslanika u jugoslavensku Skupštinu (izabrani 1923). Partija je na izborima osvajala pedesetak tisuća glasova, pa njemački povjesničari smatraju da ju švapska manjina nikada nije dobro prihvatila. Bila je konzervativno orijentirana... Elita njemačke manjine ubrzo uviđa da u državi, u kojoj je nacionalno pitanje od prvog dana postalo trajnom okosnicom političkih sukoba, svoj program borbi za manjinska prava može ostvariti jedino u pogodbama s vodećim političkim snagama... U Hrvatskoj su Nijemci podupirali ovdašnju najjaču stranku Radićevu HSS. Iako je zaštita nacionalnog identiteta pripadnicima njemačke manjine bila važan i trajan politički cilj, ne može se reći da je on uniformirao političko opredjeljenje tih ljudi. Parola "Vjernost domovini, vjernost svome narodu" ("Staatstreu und Volkstreu"), zapravo naglašava namjeru da se prirodni problemi višenacionalne zajednice ne rješavaju zaoštravanjem, već izbjegavanjem međunacionalnih sporova. Sudeći po svim obilježjima, pa i po suzdržljivosti goleme većine Švaba prema politici, ta se skupina ni po čemu nije razlikovala od bilo koje druge etničke grupe u zemlji. To se, međutim, iz osnova izmijenilo kad je vodstvo Kulturbunda osvojila takozvana grupa "Obnovitelja" (Erneurungsbewegung) (2:45-50; 16:499-504).

"Obnoviteljima" se nazivala grupa mladih njemačkih intelektualaca, koji su, studirajući u Njemačkoj, došli u doticaj s idejama i aktivnostima Hitlerove Nacionalsocijalističke stranke. Začetnikom obnoviteljskog pokreta smatra se liječnik iz Pančeva dr. Jakob Awender... U njemačkoj narodnoj grupi dolazi do sudbinskog raskola (2:53-56). Sukob se s rukovodstvom prenosi na temeljne organizacije. Obnovitelj Branimir Altgayer osniva početkom 1936. u Osijeku "Kulturno i dobrotvorno udruženje Nijemaca u Slavoniji" ("Kultur-und Sohlfahrtsvereinigung der Deutschen in Slawonien") (2:67-69). Organizacija se brzo razvija, jer je Kulturbund, slušajući zahtjeve vlasti, gotovo potpuno zapustio Slavoniju, koncentrirajući se na Vojvodinu. Suočena s bujanjem "obnoviteljskog pokreta" stara se garda u rukovodstvu odlučuje na posljednji korak. Godine 1936. donosi odluku o isključenju svih "obnovitelja" i njihovih organizacija iz Kulturbunda (2:53-56). Nezadrživ uspon obnoviteljskog pokreta crpio je energiju u prvom redu iz sve većeg utjecaja privrednih i političkih uspjeha nacističke Njemačke. Ne može se, međutim, poreći izravni utjecaj

institucija za unapređivanje položaja narodnosti u inozemstvu, kojih je u to vrijeme u Njemačkoj bilo nekoliko. S obzirom na razvoj opće situacije službeno rukovodstvo Kulturbunda stajalo je na unaprijed izgubljenim pozicijama. Pripomenimo da su i u švapskim manjinskim grupama u Mađarskoj i Rumunjskoj u to vrijeme začeti politički sukobi i raslojavanja, koja će završiti pobjedom pronacističkih struja. Nakon faze taktiziranja i političkog manevriranja u prosincu 1937. održana je skupština Kulturbunda, koja označava početak kraja stare garde. Obnovitelji u svom javnom radu sve više počinju oponašati metode svojih uzora iz Njemačke. Jugoslavenske vlasti nisu imale snage da se energično odupru. Naprotiv, izvjesno je da je Kulturbund, pošto su nacisti u njemu zauzeli vodeće položaje, služeći se informativnim i propagandnim sredstvima, uspio usaditi u svijest jugoslavenskih Nijemaca osjećaj pripadnosti široj njemačkoj zajednici, ali ujedno ih ideološki i organizacijski pripremiti za zadaće koje su im namijenili u slučaju napada na Kraljevinu Jugoslaviju.

Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije u travanjskom ratu 1941. i diobe njena teritorija, jedna od najvećih grupa Folksdojčera ostala je u okviru Nezavisne Države Hrvatske (18). Njemačka Narodna Skupina u NDH formalno je osnovana 13. travnja 1941, točnije ranija organizacija Kulturbunda transformirana je u organizaciju "Njemačke Narodne Skupine" (Die Deutsche Folksgruppe in Kroatien) sa sjedištem u Osijeku. U njezinu okviru bile su organizirane privreda i financije, političke i društvene organizacije, oružane snage, uprava, školstvo, kultura, zdravstvo i socijalne službe. Predsjednik Kulturbunda i vođa Folksdojčera na teritoriju Jugoslavije dr. Janko Sepp postavlja (14. travnja 1941) Branimira Altgayera za vođu Folksdojčera u NDH. Altgayer je dobio i sve punomoći predstavnika njemačke narodne manjine u NDH. Skupina je nominalno preko svog vođe bila podređena vrhovnim organima NDH, a stvarno kao sveopća organizacija pripadnika Njemačke Narodne Skupine u NDH Volksdeutsche Mittelstelle, vodstvu svih Nijemaca koji su živjeli izvan Reicha. Ustaško vodstvo NDH preuzelo je obvezu s bečke konferencije da Folksdojčere u svemu izjednači s Hrvatima i da im u općinama i okruzima s većim brojem njihovih pripadnika jamči kulturnu i samoupravnu autonomiju i dvojno državljanstvo (NDH i njemačko). U tom smislu nizom ustaških zakonskih odredaba određen je pravni položaj Folksdojčera i njihov privilegiran položaj. Takva prava, što su im pripadala kao posebnom i sastavnom dijelu NDH, nisu dobili pripadnici niti jedne druge nacionalnosti. Pokrajinski vođa Altgayer, po uzoru nacističkih vođa u Reichu, po strogo vodstvenim principima uspostavio je vrlo brzo čvrsto organizacijsko i političko jedinstvo svih Nijemaca na području NDH. Cjelokupna organizacija Njemačke Narodne Skupine u NDH, analogno oranizaciji njemačkog Reicha imala je karakter vojnih i poluvojnih organizacija. Ovaj sistem karakterizira strogi centralizam, tj. bezuvjetno izvršavanje odredaba koje dolaze iz centra. Određeni organi i institucije imale su zadaću da te odredbe razrađuju, da se bore za njihovo provođenje, da o njihovu izvršavanju podnose izvještaje i da za to odgovaraju.

Činjenica je, dakle, da je raskol između Folksdojčera i većine jugoslavenskog stanovništa bio vrlo dubok, što je stvorilo pretpostavke za kasniji njemački egzodus. Kako smo inače površni i skloni pretjeranim uopćavanjima, tako i o petokolonaškoj ulozi Folksdojčera puno toga govorimo unaprijed, bez provjere i istraživanja. Dublji uzroci ponašanju domaćih Nijemaca u našoj historiografiji, a osobito u publicistici gotovo nisu uzimani u obzir.

Sudbina Folksdojčera nakon rata u Jugoslaviji, predstavlja novo razdoblje u povijesti jugoslavenskih i hrvatskih Nijemaca, i svakako problem za sebe. Ovaj period folksdojčerske povijesti naša je historiografija dosad uglavnom uporno preskakala i prešućivala u cilju očuvanja dežurnih istina. Egzodus Folksdojčera po opsegu i dalekkosežnosti posljedica premašuje sve što se u novijoj povijesti zbivalo na južnoslavenskim prostorima, napose u pogledu stvaranja nove etničke slike Vojvodine, Srijema i istočne Slavonije. Bila su potrebna puna četiri i pol desetljeća da bi se ozbiljnije u nas progovorilo o protjerivanju i logorskim stradanjima preko pol milijuna Nijemaca, do početka drugog svjetskog rata najbogatije, najutjecajnije i najbrojnije narodnosne skupine u Jugoslaviji. Osjetljivost folksdojčerskog pitanja ne proizlazi samo iz pokušaja kolektivnog samozaborava, već prije svega iz prirode ideologije koja je jednodimenzionalnost i neproblematičnost sadašnjosti i prošlosti uzimala keo nešto samorazumljivo. Historiografija i publicistika, ukratko rečeno, povodile su se za dnevnopolitičkim potrebama.

O broju evakuiranih i poginulih Folksdojčera iz zemalja jugoistočne Europe ujesen 1944. i godina koje su slijedile, u izvještajima kao i u istraživačkim radovima koji su kasnije nastali, zabilježeni su različiti podaci (23; 31; 24:83-84; 21). U izvještajima njemačke provenijencije podaci se znatno razlikuju od onih koji su navedeni u dokumentima zemalja iz kojih su Folksdojčeri iseljavani. Nesigurnim i dosta različitim podacima doprinosile su, a doprinose i danas, objektivne poteškoće, budući da su sačuvani i vrlo oskudni fondovi izvorne arhivske građe.

Deset tisuća gorljivih sljedbenika Adolfa Hitlera nisu ni dočekali jedinice Jugoslavenske armije, strogo se pridržavajući lozinke "Heimatnot" (Nevolja domovine). Ostali su oni, a takvih je bilo barem tri četvrtine predratnog broja, koji sa svim tim nisu imali gotovo ništa zajedničko. Žrtve kolektivne odmazde nisu bili samo oni Folksdojčeri koji su mogli dokazati svoje sudjelovanje u narodnooslobodilačkoj borbi ili barem njeno aktivno potpomaganje. Svima ostalima slijedilo je upućivanje u logore, dakle, nešto što su mogli pretpostavljati jedino najcrnji pesimisti. Bilo kako bilo, ostali su mahom Nijemci koji se nisu smatrali odgovornima za zbivanja tokom njemačke okupacije, očekujući da će se nakon završetka rata vratiti i njihovi susjedi i rodbina. Većina nije ni mogla pretpostavljati da bi im se mogao dogoditi fatum kolektivne krivnje. Naime, vlasti nove Jugoslavije nisu bile u dilemi kako da kvalificiraju "tipično petokolonaško ponašanje" Folksdojčera. Predsjedništvo AVNOJ-a 21. studenog 1944. donosi dalekosežni zakonski akt (26). Nevolje preostalih Nijemaca ne prestaju sa završetkom rata. Ova odluka AVNOJ-a nije obvezivala na dokazivanje aktivnog pomaganja okupatorskog režima, nego je pod njen udar došla svaka osoba koja se nije direktno suprotstavila nacizmu. A takvih je, dakako, bilo relativno malo. U svakom slučaju tada nije bilo poželjno biti Nijemac... Ukoliko bi se pažljivije obradili podaci koji govore o stradanju jugoslavenskih Folksdojčera, došli bismo do zastrašujuće istine. Nova je vlast bila svjesna činjenice da protjerivanje Folksdojčera zapravo otvara mogućnosti za cjelovito provođenje agrarne reforme i kolonizacije (5; 13). Izvjesno je da se Staljin nije protivio egzodusu Nijemaca iz Jugoslavije, s obzirom na činjenicu da je iz cijele istočne Europe odmah nakon završetka drugoga svjetskog rata protjerano oko deset milijuna pripadnika te narodnosti. U historiografskoj se literaturi navode vrlo različiti brojevi koji se odnose na konfiskaciju njemačkih posjeda. Gledano po republikama, najviše im je oduzeto u Vojvodini, zatim u Hrvatskoj. Vremena koja su stvorila takve kolektivne traume treba pažljivije osvijetliti. Bila bi prava šteta i historijska nepravda ne pojasniti i ovo razdoblje novije povijesti na tlu bivše Jugoslavije.

III.

Povijest i sudbinu hrvatskih Folksdojčera treba prvenstveno sagledavati preko egzaktnih pokazatelja njihove naseljenosti na našim prostorima. Statistika ima u tome presudnu važnost. Prve točnije podatke o broju Nijemaca u Hrvatskoj iznio je u godini 1840. Aleksius Fenyes (4), koji je po starim crkvenim šematizmima sastavio približnu statistiku naroda na području zemalja krune Sv. Stjepana. Po njemu je broj Nijemaca u hrvatskim zemljama tada iznosio 13.226 (0,82%). Popis pak iz 1857. iskazuje za Hrvatsku i Hrvatsko-Slavonsku krajinu 29.035 (1,75%) Nijemaca. Daljnji popisi, sve do onog iz godine 1880, ne obaziru se na materinji jezik, pa stoga prve sigurne podatke u tom pogledu daje nam tek popis 1880. Za to se vrijeme od godine 1857. do 1880 (83.139 ili 4,39%) broj Nijemaca u Hrvatskoj znatno povećao, gotovo potrostručio, da bi se u idućih pol stoljeća (1860-1910) učetverostručio 117.493 ili 5,37% godine 1890, 136.121 ili 5,6% godine 1900, 134.078 ili 5,1% godine 1910). Vrhunac je postigao oko godine 1900, kada se broj njemačkog stanovništva povećao od 0,82% godine 1840. na 5,6% godine 1900. Napreduje on novim doseljavanjem (zahvaćajući sve više plodnu zemlju u Slavoniji i, osobito, u Srijemu) i prirodnim razvojem njemačkog življa. No, tu je i vrhunac rasta njemačkog elementa (11:27). Osim grada Osijeka, u kojemu je 1890. bilo Nijemaca više od polovice svih stanovnika, njemačka su naselja bila najgušća u Slavoniji i Srijemu, u kotarima Ruma (31,5%), Đakovo (21%), Vukovar i Stara Pazova (po 20,2%) (28:5). Prema popisu stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1921, njemački je kao materinji jezik koristilo 505.790 stanovnika. Deset godina kasnije, 1931, po tom je kriteriju bilo upisano 499.969 stanovnika ili oko četiri posto svih upisanih. Da bismo dobili realan broj Nijemaca na južnoslavenskim prostorima, od oba se broja treba oduzeti oko 10.000 njemačkih Židova, koji su se u rezultatima popisa razlikovali po vjerskom određenju. Postoje, međutim, mišljenja da rezultati popisa iz 1931. nisu realni za procjenu stvarnog broja Folksdojčera jer se dio njih iz raznih razloga denacionalizirao u Hrvate, Srbe, Slovence... Dio se ovih do početka rata opet izjašnjavao za Nijemce, što se veže uz djelovanje Kulturbunda. Između dva svjetska rata Nijemci su u Hrvatskoj bili najzastupljeniji u gradovima i kotarima: Đakovo, Osijek, Vinkovci, Vukovar, Slavonski Brod, Slavonska Požega, Virovitica, Našice, Garešnica, Pakrac, Grubišno Polje, Daruvar, Zagreb... Kako 1941. godine nije bilo popisa, teško je realno prosuditi broj pripadnika njemačke manjine. Neki njemački autori eksplicitni su u tvrdnji da je uoči rata u Jugoslaviji bilo 600.000, pa čak i 700-750.000 Folksdojčera (2:15-16). Iako je teško utvrditi koliko je u NDH godine 1941. bilo pripadnika njemačke skupine, ipak se broj od oko 200.000 može uzeti kao najvjerojatniji...

Broj Folksdojčera od početka rata pa do prvog poslijeratnog popisa 1948. smanjen je barem desetak puta. Demografi veliki gubitak Nijemaca objašnjavaju vojnim i civilnom žrtvama u ratu, zatim poratnim stradanjima u raznim interniranjima i na prisilnom radu u Jugoslaviji, te masovnom emigracijom, nešto prije, nešto za vrijeme, a nvjiše pri kraju i po završetku drugog svjetskog rata. Demografi i povjesničari izvode zaključak o demografskom gubitku Nijemaca u Jugoslaviji, dakle, ukupnom broju umrlih i nerođenih, većem od 460.000 ljudi, što je, s obzirom na populaciju, bez presedana i u širim balkanskim okvirima. Oko 425.000 Folksdojčera vratilo se do 1948 (dragovoljno ili je bilo protjerano) u svoju pradomovinu. Od toga je, dakako, bilo najviše Nijemaca iz Vojvodine

(286.000) i Hrvatske (90.000). Već u vrijeme prvog poslijeratnog popisa, zbog duhovne klime koju je agresivnog propagirala nova vlast, izvjestan se broj Folksdojčera "asimilirao" u Hrvate, Slovence, Srbe, Mađare i druge (32:61-68; 9:65,106). Bilo kako bilo, prvi je popis registrirao samo 55.337 pripadnika njemačke nacionalne manjine (Austrijanci su na popisu 1948. uključeni u rubriku "Ostali") u novoj jugoslavenskoj državi (u Hrvatskoj se Nijemcima deklarira 10.144 stanovnik), što u dovoljnoj mjeri objašnjava njihovo naglo brisanje s demografske karte naših krajeva. Slijedeći popisi stanovništva bilježe: 1953. godine 60.536 Nijemaca i 1.459 Austrijanaca (u Hrvatskoj Nijemaca 11.242, Austrijanaca 749); 1961. godine 20.015 Nijemaca i 1.081 Austrijanaca (u Hrvatskoj Nijemaca 4.214, Austrijanaca 510); 1971. godine 12.785 Nijemaca, 852 Austrijanaca (u Hrvatskoj Nijemaca 2.791, Austrijanaca 352); 1981. godine 8.712 Nijemaca, 1.402 Austrijanca (u Hrvatskoj Nijemaca 2.175, Austrijanaca 267). Od početka pedesetih godina dolazi do masovnog iseljavanja pripadnika njemačke i austrijske manjine iz Jugoslavije i svaki popis bilježio je njihov brojčani pad. Tako u popisima 1961, 1971, 1981. broj Nijemaca u postocima ne prelazi u Hrvatskoj 0,1, a Austrijanaca 0,0... Prema popisu pučanstva Republike Hrvatske (prethodni rezultati) u 1991, taj omjer ostaje nepromijenjen (Nijemci 0,1%, Austrijanci 0,0%). Po općinama Nijemci su najzastupljeniji, sa 0,1% (primjerice, Đakovo, Vinkovci, Valpovo, Slavonski Brod, Slavonska Požega...), do 0,2% (Daruvar, Pakrac, Osijek, Vukovar). Izuzetak čini, i iskače sa 0,8%, Beli Manastir. [1] Uz znatan broj stanovnika germanskog podrijetla (o čemu uglavnom najbolje svjedoče prezimena; ne zaboravimo, prezime je selilački spomenik!) koje je u potpunosti asimilirano u većinski hrvatski narod, na našim prostorima izvjestan je broj i takozvanih "Kriptonijemaca". Koliko će razvoj političke i kulturne klime pridonijeti i životnim interesima Nijemaca i Austrijanaca, pokazat će opet na svojstven način slijedeći popisi pučanstva.

Faktičko nepriznavanje Nijemaca (oduzete su im sve građanske i političke slobode) kao nacionalne manjine potvrđeno je time što oni nikada u Jugoslaviji nisu dobili svoje škole na materinjem jeziku, a ni kulturne institucije. Svaka narodna zajednica posjeduje u sebi trajne duhovne, socijalne i ljudske vrijednosti, kao i neprocjenljiv dar kolektivne individualnosti i posebnosti. Stoga se svaka narodna grupa upinje održati svoju egzistenciju i nastoji ostvariti svoje kulturne, gospodarske i političke mogućnosti. Za njih su postojale samo dvije mogućnosti: iseliti što prije ili se asimilirati. Većina je izabrala prvo rješenje. Pa ipak, stotine tisuća Folksdojčera koji su napustili jugoistočnu Europu, Jugoslaviju i Hrvatsku, na razne su načine vezani za svoju postojbinu. Zarana su u Njemačkoj i Austriji stvorili udruženja [2] koja njeguju njihovu specifičnu kulturu, koja je zbog preplitanja sa slavenskom i istočnoeuropskom kulturom ponešto drukčija od one koja se razvila u matičnoj zemlji. Običaj je da se organiziraju pučke i crkvene svečanosti kakve su prije pol stoljeća i na našim prostorima okupljale njemačku manjinu. Mnogi od njih redovito posjećuju svoja zavičajna mjesta, svoje konfiscirane kuće, groblja i druge spomenike svojih predaka.

---

1 Izvor podataka: Republički zavod za statistiku

2 Primjerice: Bund Donauschäbischer Landsmannschaften, Verein Haus der Donauschwaben, Landsmannschaft der Donauschwaben aus Jugoslawien...

Ovdje, u starom zavičaju, danas živi tek nekoliko 8desetaka) tisuća Nijemaca i Austrijanaca (uključujući i Kriptonijemce). To je sve što je ostalo od polumilijunske manjine, koja je raspadom Austro-Ugarske, na južnoslavenskim prostorima bila podjednako velika kao, na primjer, mađarska ili albanska etnička grupa. Jedino mjesto gdje se njemačka riječ u poslijeratnom razdoblju održala u javnom životu, bile su crkve. U prošlih godinudvije, kada je na ovim prostorima nastupio snažan prodor demokratskog preporoda, osnovan je u Osijeku "Savez Nijemaca i Austrijanaca" (Verein der Deutschen und Österereicher) i Zagrebu "Udruženje Nijemaca i Austrijanaca" (Vereinigung der Deutschen und Österreicher). Slična organizacija osnovana je u Sloveniji (Maribor). Na južnoslavenskim prostorima potaknuto je formiranje organizacija u Novom Sadu, Beogradu, Sarajevu... Sve te organizacije žele svojim sunarodnjacima pomoći u obnavljanju i njegovanju nacionalnog identiteta i poslužiti kao most s matičnim njemačkim i austrijskim narodom. Ma koliko bila drastična amputacija njemačke (i austrijske) manjine poslije rata u Jugoslaviji, imajući na umu poslovičnu ustrajnost potomaka njemačkih doseljenika, te će aktivnosti, iako danas tek u povojima, nadajmo se, preživjeti iskušenja vremena kroz koje prolazimo. Potomci njemačkih kolonista u Hrvatskoj, kako Nijemci, tako i Austrijanci, pa i mnogi Kriptonijemci, dakle, svi građani germanskog podrijetla, mnogo očekuju u ostvarivanju svojih manjinskih prava od vlade Republike Hrvatske, napose Ureda za međunacionalne odnose. Dugo je vremena prošlo, mnoge su traume proživljene i dosta toga treba učiniti.

Danas postoje uvjeti i pouzdana osnova za sabiranje dosadašnjih rezultata, ali i za poneki korak naprijed za pisanje sinteze o Nijemcima i Austrijancima u hrvatskim zemljama. Izvan (zapadno)njemačke i austrijske "stručne" historiografije o jugoistočnoj Europi (Jugoslaviji, a tako i Hrvatskoj), postoji jedna grana povijesne znanosti koju neki (29; 8:505-507) nazivaju "dunavsko-švapska historiografija". Dunavski Švabe svojom sadašnjom historiografijom nastavljaju predratna istraživanja regionalne povijesti svojih nekadašnjih naseobina. Nosioci tih istraživanja uglavnom su nastavnici i svećenici (kao i u "starom zavičaju"). Osim većih i sumarskih pothvata i zanimljivih izdanja izvorne građe, postoji niz publikacija različitih zamisli i vrijednosti (vidi: 19; 20). [3] Rezultat je ovih nastojanja niz tzv. "Zavičajnih knjiga" (Heimatbücher) [4] koje predstavljaju monografije o pojedinim mjestima (i pokrajinama) kako se ona odražavaju u sjećanju prijašnjih njemačkih stanovnika koji su živjeli u Hrvatskoj i Jugoslaviji do kraja drugoga svjetskog rata. Od folksdojčerskih izdanja ne smije (i ne može) se uvijek očekivati povijesna objektivnost. Posvećena su prvenstveno uspomenama na stari zavičaj. Osnovno raspoloženje jest nostalgija za izgubljenim zavičajem. Čitajući ove knjige osjeća se i straženje orijentacije u novoj sredini. U zadnje vrijeme opaža se sve više činjenica da pripadnika one generacije, koja je svjesno živjela u našim pokrajinama, biva sve manje. S druge strane, postoje poticaji da se ova etnička grupa ne istražuje izolirano, već u međuetničkom odnosu s hrvat-

3 Znanstveni godišnjak "Südostdeutsches Archiv" (Südostdeutsches Kulturwerk, München) prati sve ove radove, kao i kulturni tromjesečnik "Südostdeutsche Vierteljahresblätter". Osim toga, mnogi folksdojčerski časopisi, napose tjednik "Der Donauschwabe" donose prikaze i obavijesti o radovima za povijest nijemstva na jugoistoku. Svakako, popis (bibliografija), kako njemačkih (folksdojčerskih) tako i naših radova o nijemstvu na južnoslavenskim prostorima (u našem slučaju napose u Hrvtskoj) bio bi od značaja i koristi, no ograničeni karakterom ovoga rada držimo se na najosnovnijih naputaka.

4 Nije naodmet navesti da Savjet za Istočnonjemačku kulturu u Bonnu (Östdeutscher Kulturrat) objavljuje spisak svih ovih Heimatbüchera.

skim, srpskim i mađarskim susjedima. Njemačka i austrijska stručna historiografija gotovo ne zamjećuju ovakvu literaturu, a od jugoslavenskih i hrvatskih historičara samo su se rijetki djelomično koristili ovim izdanjima. Do sada hrvatska, srpska i vojvođanska historiografija uglavnom nisu imale interesa za opširno opisivanje sudbine jedne "izgubljene" grupe prijašnjeg stanovništva. Podaci koje nam donose radovi folksdojčerske provenijencije za hrvatske zemlje (kao i za ostale krajeve gdje su Folksdojčeri živjeli), nisu kronološki potpuni ni preiscrpni, no vrlo su dragocjeni i nezaobilazni, želimo li stvoriti što točniju sliku o povijesti njemačke i austrijske manjine u Hrvatskoj. Ovi radovi ostaju uglavnom u okviru njemačke (i austrijske) manjine, ali su svakako važan prilog i za povijest Hrvatske, napose Slavonije i naselja koja obrađuju.

Na žalost, zbog ograničenosti prostorom kao i samom temom ovoga rada, nismo bili u mogućnosti u potpunosti razjasniti neke činjenice i procese koji su potrebni za cjelovito poznavanje problematike nijemstva na jugoistoku. Možda neće svatko u ovome radu naći njemu poznate podatke. S obzirom da nam je prvenstveni zadatak i cilj bio obraditi Nijemce i Austrijance na hrvatskim prostorima (točnije u današnjim granicama Hrvatske), u širu obradu problematike nijemstva u Vojvodini, BiH i Sloveniji nismo ulazili.

Mnoge probleme, još uvijek teško je odrediti bez obuhvatnijih istraživanja i uvida u literaturu i dokumentaciju, kako njemačku (folksdojčersku), tako i našu. Bez obzira na subjektivnost i ideološku obojenost, i folksdojčerske i naše dosadašnje službene historiografije, reinterpretacija podataka koje nam one donose, može uvelike pridonijeti i koristiti za donošenje što točnije slike o pravoj sudbini i hrvatskih Folksdojčera.

LITERATURA

1. Ausstellungskatalog. Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Herausgegeben von Inneministerium Baden-Würtemberg, Stuttgart, 1987.

2. Biber, D. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.

3. Egger, L. *Das Vermögen und die Vermögenverluste der Deutschen in Jugoslawien.* Sindelfingen, 1983.

4. Fényes, Alexius von. *Statistik des Königreichs Ungarn.* Bd. 1-3. Pest, 1843-1849.

5. Gaćeša, N. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948.* Novi Sad: Matica srpska, 1984.

6. Haushofer, H. *Die Agrarreform der Österreichisch-Ungarischen Nachfolgestaaten.* München, 1929.

7. Jankulov, B., *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku.* Novi Sad: Matica srpska, 1961.

8.Kessler, W. "Njemačke 'Zavičajne knjige' o Jugoslaviji". *Historijski zbornik 1978-79*, Zagreb, str. 505-507.

9. Kočović, B. *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji.* Sarajevo: Svjetlost, 1990.

10. Koring, F. *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen.* Agram: im Verlage der Bischöfflichen Buchhandlung, 1795.

11. Lakatoš, J. *Narodna statistika.* Zagreb: vlastita naklada, 1914.

12. Malbaša, M. *Osječka bibliografija*, sv. 1. Osijek, 1981.

13. Maticka, M. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.* Zagreb: Stvarnost i Školska knjiga, 1990.

14. Obad, V. *Slavonska književnost na njemačkom jeziku.* Osijek: Izdavački centar Revija, 1989.

15. Oberkersch, V. *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien und Kroatien bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. Ein Beitrag zur Geschichte der Donauschwaben.* Stuttgart, 1972.

16. Rasimus, H. *Als Fremde im Vaterland. Der schwäbisch-Deutsch Kulturbund und die ehemalige Deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse.* München: Donauschwäbisches Archiv, 1989.

17. Rumer, W. *Die Agrarreform der Donaustaaten.* Innsbruck, 1927.

18. Sattler, W. *Die Deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien. Ein Buch vom Deutschtum in Slawonien, Syrmien und Bosnien.* Graz: Schriften des Südostdeutschen Institutes, 1943.

19. Scherer, A. Donauschwäbische Bibliographie 1935-1955, München 1966.

20. Scherer, A. Donauschwäbische Bibliographie 1955-1965, München 1974.

21. *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1984.

22. Schlesinger, W. (ur.). *Die Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte, Konstanzer Arbeitkreis für mittelalterliche Geschichte*, Bd. 18. Sigmaringen, 1975.

23. Schmidt, J. *Die Donauschwaben 1944-1963.* München, 1968.

24. Schumacher, L. *Aussiedler aus den sudosteuropäischen Staaten von 1950 bis 1977, Donau-Schwaben Kalendar 1979.* Aalen, 1978.

25. Senz, J.V. Das Schulwesen der Donauschwaben im Königreich Jugoslawien. München: Südostdeutsches Kulturwerk, 1969.

26. Službeni list DFJ, br. 2/1945.

27. Šenoa, M. *Doseljavanje tuđinaca u Srijem.* Zagreb: JAZU, 1914 (Rad JAZU, knj. 201).

28. Šidak, J. *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća.* Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1973.

29.Tafferner, A. *Donauschwäbische Wissenschaft*, T.1. München, 1974.

30.Vinaver, V. *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1934.* Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987.

31.Wuescht, J. *Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der Deutsch-Jugoslawien Beziehung von 1933 bis 1945.* Stuttgart, 1969.

32. Žerjavić, V. *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu.* Zagreb: Jugoslavensko viktimološko društvo, 1989.

GERMANS IN CROATIA

SUMMARY

The paper presents some very basic information on the presence of Germans in South-East Europe from antiquity, through the Middle Ages, to most recent times. The author concentrates more fully on the history and the fate of Germans in the South Slav area, from the time of their settlement (in the 18th and 19th century) to the time of their exodus in the first years after the Second World War. Due to limited time and space, he concerns himself mostly with the history of Germans in the Croatian lands (within the present borders of Croatia). The author does not treat the history of Germans in other lands of former Yugoslavia and of South- East Europe were they once lived. Taking into consideration the historic, political, culturological, linguistic and other perspectives, the aim of the paper is to describe the manner, the time and the cause of German settlement in Croatia. It was especially interesting to review the formation of this ethnic community, its life-style, and the merging of mutual contacts with other peoples in this area, and finally to examine the ways in which the few thousand Germans left in Croatia - after all that had happened in the last world war - are attempting to find their identity and recreat it.